

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”



Het huis, dat Gij U hebt gesticht

Want, gaat naar mijn plaats die in Silo was, waar Ik in het eerst mijn naam deed wonen, en ziet wat Ik daarmede gedaan heb om de boosheid van mijn volk Israël. Daarom zal Ik met het huis, waarover mijn naam is uitgeroepen, waarop gij uw vertrouwen stelt en met de plaats die ik aan u en uw vaderen gegeven heb, doen gelijk Ik met Silo gedaan heb.

Jeremia 7 : 12, 14.

Het huis waarover mijn naam is uitgeroepen. Dat was de tempel.

En op die tempel stelde het twee-stammen-rijk zijn vertrouwen. Want die tempel was toch de tempel des Heeren (vs 4). Het huis van God, gezuiverd van afgodendienst. Waar de priesters hun werk deden precies zoals God het wilde. Waar de offers gebracht werden, zoals de Heere die had ingesteld. En dus, zeiden ze, en dus: we zijn veilig. Ons kan niets gebeuren. Want we hebben het kerkelijk keurig voor elkaar.

Ja, zegt God, maar ondertussen ga je in je gewone doen en laten je gang. Van wat jullie „kerkelijke” zonden noemen, heb je je dan misschien bekeerd. Maar van de dagelijkse bekering zie Ik niets bij jullie. Je tempel heb je piekfijn in orde. Maar je maakt rustig misbruik van de weerloosheid van je naaste. Je brengt Mij conciëntieus de voorgeschreven offers, maar met je harde handen en koude ogen vlieg je af op iedereen die je te na komt. De afgodsbeelden heb je uit mijn huis verwijderd, maar in je zaken vertrouwt je op je geld. Je kijkt vol trots naar de tempel: wij hebben de ware godsdienst. Maar de ware godsdienst is: weduwen en wezen bezoeken in hun verdrukking.

Denken jullie nu heus, dat Ik dat niet zie? vraagt God. Nee, Ik heb het wel degelijk gezien.

En als je weten wilt, wat dat beteekent dat Ik al die ongerechtigheden zie, dat niets van die boosheden Mij ontgaat, — dan moet je maar eens naar Silo gaan. De plaats, waar Ik vroeger mijn naam deed wonen. Toen, in die eerste tijd, stond daar, in Silo, mijn huis. En wat vind je daar nu? Niets meer. Want Ik heb om de zonde, die Israël toen bedreef, mijn huis daar verlaten. De vijanden zijn gekomen en hebben alles verwoest. Ik deed ze komen en Ik liet ze hun gang gaan. Ik heb mijn eigen huis prijsgegeven. Ik bracht over mijn eigen volk het oordeel.

Dat is vroeger gebeurd. En vandaag is het niet anders. Want jullie hebt hetzelfde gedaan als de Israëlieten toen. En Ik heb niets anders gedaan dan waarschuwen. Ik heb telkens weer mijn profeten op jullie afgestuurd. Ik heb tot jullie gesproken, gesproken, gesproken. Daar was Ik de hele dag druk mee, vroeg en laat. Maar jullie hebt niet geluisterd. Ik heb geroepen, zo hard Ik maar kon en zo duidelijk Ik maar

kon. Maar ge hebt niet geantwoord. Ik heb alles aan jullie gedaan. Maar het heeft niet geholpen.

Daarom zal Ik met deze tempel precies hetzelfde doen als Ik met Silo gedaan heb. Met de tempel. Denk er om: dat is mijn eigen huis. Ik zal het verwoesten. En u, mijn eigen volk, zal Ik wegsnijten zoals Ik het gedaan heb met die afgodendienaars van het tienstammen-rijk. Dat oordeel hebben jullie gezien. En je heb gezegd: wij zijn veilig; des Heeren tempel is dit. Maar juist omdat dit mijn tempel is, juist daarom laat Ik niet toe dat je die tempel gebruikt als een dekmantel voor je eigen onbekeerlijkheid. Ik breng het oordeel. Het oordeel over mijn eigen tempel en over mijn eigen volk.

Het is ongelooflijk. Maar het is toch gebeurd. Het is onbegrijpelijk dat God zijn eigen tempel verwoest en zijn eigen volk laat vermoorden. En de mensen die naar Jeremia luisteren hebben er ook niets van begrepen en ze hebben het ook niet geloofd. Maar het is toch gebeurd. God heeft het toch gedaan.

O nee, dat is het laatste niet. Straks, na de ballingschap, keert een rest terug. Dan wordt de tempel herbouwd. En dan gaat God het alleruiterste doen om zijn volk tot bekering te brengen. Hij gaat aan zijn volk zijn Zoon, Jezus Christus, geven.

Maar zijn eigen volk heeft Hem niet aangenomen. Ook toen God het alleruiterste deed en het allerduidelijkste sprak, ook toen hebben ze nog niet gehoord. En ze hebben Hem nog geen antwoord gegeven.

Toen is de tempel verdwenen. Toen is Israël verstrooid onder de volken. Toen is God met zijn heil gegaan tot de heidenen. En toen is door de kracht van Christus' Geest dat nieuwe volk te voorschijn gekomen, de kerk van Christus. Toen is door diezelfde Geest een nieuwe tempel gebouwd, de gemeente van de levende God.

En kunnen we nu vandaag zeggen: we zijn de ware kerk; we zijn veilig?

Maar het oordeel begint ook vandaag bij het huis Gods. Laat de kerk van vandaag niet gerust zijn vanwege de naam die ze draagt, vanwege de werken die ze doet.

Als Christus zijn apostel Johannes een brief laat schrijven aan de gemeente te Sardis, dan zegt Hij: Ik weet uw werken, dat ge de naam hebt dat ge leeft. Maar ge zijt dood. Indien ge u niet bekeert, Ik zal komen als een dief in de nacht en ge zult niet weten, op welk uur Ik u zal overvallen. En in die andere brief, aan Laodicea, staat dat verschrikkelijke woord: Ik zal u uit mijn mond spuwen.

Dat gebeurt er met de kerk, die alles in orde heeft: haar instellingen, haar evangelieverkondiging, haar sacramentsbediening. Dat gebeurt met de kerk die gereformeerd heet en gereformeerd is, die christelijk genoemd wordt en ook werkelijk de kerk van Christus is. Dat gebeurt met de tempel van de levende God: het oordeel begint van daar. En het treft allen die daarop hun vertrouwen stellen, dat ze het huis van God zijn, zonder dat ze zich bekeren van hun

boosheden, zonder dat ze hun handel en wandel beteren.

Wat gebeurt nu met de kerk, de ware.

En is het niet om hopeloos te worden? Als dat waar is, dat Gods oordeel losbarst tegen zijn eigen huis, is dan niet al onze liefde voor de kerk tevergeefs, is dan niet al ons gezwoeg voor de kerk voor niets?

Als dat het steeds terugkerende refrein is van de kerkgeschiedenis, dat Gods huis gemaakt wordt tot een rovershol, wat hebben we dan nog van de kerk te verwachten? Hebben dan die mensen niet gelijk, die zich teleurgesteld van de kerk afwenden?

Hoeveel reformaties heeft de kerk sinds de tijd der apostelen al niet beleefd? En telkens weer dachten de mensen: dit is het. Nu wordt het weer goed. En ze gaven zich vol blijdschap en liefde. Ze hadden alles over voor de kerk: hun tijd, hun geld, hun rust. Er was een geloof dat bergen verzetten. Er was weer het wonder van de onderlinge eenheid. Van de volharding voor elkaar. Het geduld met elkaar. En het samen wegdoen van de afgoden.

Maar ook elke keer kwam weer de ontuchtering, De eerste liefde verdween. Het werd allemaal weer gewoonte en sleur. De mensen gingen heus nog wel trouw naar de kerk, maar hun leven onttrok zich langzaam maar zeker aan de greep van het evangelie. En ondertussen sloegen ze zich op de borst: wij christenen, wij gereformeerden.

Zo is het toch steeds gegaan. En zo zal het wel blijven gaan. Er komt weer een reformatie. En we zeggen weer: dit is des Heeren tempel. Maar voor we het weten, is de tempel des Heeren al weer een rovershol. En komt over die tempel het oordeel Gods.

En zullen we ons dus maar niet bedroefd en triest terugtrekken, omdat we van de kerk niets meer te verwachten hebben? Omdat het toch weer mis gaat? Omdat het zelfs in de kerk altijd een bende wordt?

Maar weten we dan niet, wie God is? Wat God doet?

Hij laat Israël ondergaan in de ballingschap. Maar door dat gericht van de ballingschap brengt Hij een rest tot bekering en met die rest maakt Hij een nieuw begin. God brengt het oordeel der verharding over Israël omdat ze Jezus Christus verwerpen, maar door de val van Israël is het heil tot de heidenen gekomen. God laat heel een kerk doodlopen in de afval, totdat het zo erg wordt dat enkelen de ogen open gaan en zich bekeren. God laat zijn stad door de heidenen vertreden. Maar zowel Ezechiël (Ez. 9 : 1-7) als Johannes (Openb. 7 : 1-8) zeggen het met nadruk: de verzegelden worden bewaard. De verzegelden, dat zijn zij, die door het evangelie van de kerk dan toch zijn gaan geloven, en die daarom zuchten en kermen over al de gruwelen die in de kerk bedreven worden (Ez. 9 : 4), en die zich onder de oordelen Gods bekeerd hebben van hun boosheden, — de schapen van Christus die ondanks alle verwording vergaderd werden door Hem en door het woord dat Hij de kerk liet prediken. En die Hij kent en die Hij niet verloren laat gaan in eeuwigheid.

Zullen we ons afwenden van de kerk? Van de kerk, zoals die er vandaag uitziet: ellendig ondanks haar heerlijkheid, een ro-

vershol hoewel ze toch is het huis Gods?

Maar zolang God dit huis laat staan, zolang God in de kerk het evangelie nog laat klinken, zolang God op zijn onbegrijpelijke manier in die kerk met haar vele verschrikkelijke gebreken toch nog de weg openhoudt voor de stem van de goede Herder, — zo lang is het toch juist in de kerk dat God zijn schapen samenroept en bijeenbrengt en bijeenhoudt. Zolang houdt Hij juist daar, in de kerk, zijn handen uitgestrekt naar een tegensprekend en ongehoorzaam volk, de ganse dag, de ganse dag, vroeg en laat.

En als ik ooit gered zal worden, dan is het toch juist in die kerk, waar God door Jezus Christus en door zijn Heilige Geest me tot bekering roept. Daar laat Hij mij de afwassing van mijn zonden geven door het evangelie. Daar schenkt Hij mij de dagelijkse vernieuwing van mijn leven door de Heilige Geest.

En als ik me werkelijk bekeer, als ik naar Hem hoor en Hem antwoord, als ik mijn boze hart laat stuk breken door het kruis van Jezus Christus, en het recht liefheb en de weldadigheid betracht en ootmoedig wandel met mijn God, dan vertrouw ik niet op bedriegelijke woorden als ik zeg: des Heeren tempel.

Want ik weet het dan heel scherp: ook deze tempel valt in puin. Vroeg of laat blijft er van de kerk niets over. Dan wordt ons alles ontnomen: onze mooie gebouwen, onze kerkdiensten, de gemeenschap met elkaar, de ambtsdragers en hun dienst. Dan is de kerk weg.

Nee, dan is wat wij van de kerk zien weg. En dat is maar goed ook. Want dat is niet zoveel moois. Maar dan gebeurt ook juist het wonder, waarvan ik niets begrijp en dat ik toch geloof. Dan gaat God voorgoed zijn kerk vergaderen. Dan haalt Hij al zijn scha-

pen eindelijk thuis. Hij kent wie de zijnen zijn.

En die schapen, — ze zijn alles wel kwijt: hun kerk, hun kerkeraad, hun dominees en ouderlingen, hun broeders en zusters. Ze zijn alles kwijt. Maar daar kunnen ze dan ook tegen. Want ze vertrouwden niet op de kerk, niet op kerkelijke instellingen, niet op een schriftuurlijk georganiseerd kerkelijk leven. Maar alleen op God en op Jezus Christus, op zijn Woord en op zijn Geest.

Gelukkig, wij begrijpen er niets van. Gods wegen zijn hoger dan onze wegen. Maar in die God, wiens wegen zo onbegrijpelijk hoog zijn, mogen wij nu geloven. En door zijn evangelie mogen we ons laten roepen. Door zijn evangelie, zoals Hij ons dat horen doet in de kerk, waar het zo donker is en waar in dat donker toch schijnt het licht van Gods genade. Opdat we allen horen en geloven. Opdat we niet vertrouwen op ons kerkklidmaatschap. Maar beven voor God, die al ons werk in het vuur zal beproeven.

Hij tast niet mis. Hij weet het precies. Hij merkt het allemaal op, wat wij doen in zijn kerk. Daarom blaast Hij straks zijn kerk ook radicaal omver.

Zijn we dan wanhopig? Hebben we ons dan vergist in God?

Maar God vergist zich niet. Als Hij zijn eigen huis afbreekt, dan is Hij juist bezig het te bouwen. Als Hij de kerk wegstormt, dan gaat Hij komen tot de kerk, die Christus gekocht heeft uit alle geslacht en taal en natie.

De kerk valt in puin. En het is bijna niet te dragen. Want het is Gods kerk.

Maar toch staat ongeschokt het vaste fundament Gods met dit merk: de Heere kent de zijnen.

Ja, en daarom ook dat andere: een ieder die de naam des Heeren noemt breke met de ongerechtigheid.

Haulerwijk.

J. Keuning.

werkt de rekening ook zelf gepresenteerd gekregen.

En niet alleen heeft het duitse volk geleden door de tol die het zelf aan slachtoffers heeft betaald, maar ook onder de schanddaden die de Stürmer van Julius Streicher tegen de Joden voorbereidde en die later openlijk tegen de Joden werden bedreven. In 1938 was ik in Berlijn. Daar waren de Joodse zaken in de winkelstraten duidelijk gemerkt doordat de naam van de firma in zeer grote letters op de ramen was geschilderd. Ge moet niet denken dat die joodse winkels niets meer te doen hadden. De klanten liepen in en uit. Toen greep men naar het volgende punt van de terreur. Voor de winkels van Joden werd door S.A.-mensen in uniform gepost. Wie nu nog een Jodenwinkel binnen wilde gaan werd gewaarschuwd, soms zijn naam opgeschreven, soms ook werd hij per overvalwagen meegenomen naar een S.A.-post om een pak slaag in ontvangst te nemen. In november van datzelfde jaar heb ik de zgn. "Kristalnacht" meegemaakt. In ons eigen dorp woorden twee families waar alles werd kort en klein geslagen. De gevolgen van soortgelijke acties heb ik gezien in Neuenhaus, Nordhorn, Münster. Het was ten hemel schreiend. Maar het was een brutale en infame leugen van Goebbels dat dit optreden de spontane reactie was van het duitse volk op de moord die te Parijs gepleegd was door de jood Grynspan op de duitse legatie-ambtenaar Von Rath. De waarheid is dat het duitse volk geen hand naar de Joden heeft uitgestoken. De S.A.-benden hebben overal op geheim bevel van de berlijnse bonzen dat vuile werk opgeknapt. En het duitse volk als zodanig was door deze brutale actie geparalyseerd, verlamd van schrik. Niemand sprak er op straat met één woord over. Achter de huisdeur sprak men zijn verontwaardiging uit en zijn afschuw. Ik heb in die dagen velen horen zeggen: „Je scháámt je dat je duitser bent.” Goed — het duitse volk heeft geen hand tegen de Joden uitgestoken. Maar, zegt iemand, het heeft ook geen helpende hand náár de Joden uitgestoken. Ik geef het toe. Maar vraag: kòn het? In deze politiestaat? Het duitse volk heeft later de overbrenging van de Joden naar Theresiënstadt en andere vernietigingssoorten passief aangezien. Het is waar. Zoals het nederlandse volk heeft aangezien dat zijn Joden via Westerbork naar de gaskamers in het oosten gingen. Afgedacht van de weinigen die hier een onderduikadres vonden. Van een en ander is "De ondergang" van dr. J. Presser het onweerlegbaar en historisch document.¹⁾

Intussen werd in Duitsland door bepaalde personen en instanties een heldendicht geschreven. Al was het alleen maar door Pastor Friedrich von Bodelschwingh de predikant-directeur van de stichtingen Bethel bij Bielefeld die door zijn moedig en christelijk optreden er voor heeft gezorgd dat van de meer dan 10.000 patiënten in zijn sanatoria niemand, maar dan ook niemand werd weggevoerd om in de dusgenaamde actie "Euthanasie" elders de Gnadentod te sterven.²⁾

De kerk

Onvoorstelbaar is de moed, waarmee de kerk in Duitsland zich heeft gesteld tegenover het nazi-regiem. Een moed, die menig dienaar der kerk met de dood heeft bezegeld. Aan deze strijd van de 'Bekennende Kirche' is naast de namen van Niemöller en Bonhoeffer en anderen onlosmakelijk de naam van Karl Barth verbonden. Hij is de geestelijke vader van de bekende Barmer Thesen de belijdenis van de destijds evangelische kerk tegen het nationaal-socialistisch geweld dat destijds de kerk binnendrong in de kerkelijke partij van de zgn. "Duitse christenen". De bedoeling was dat via de actie van deze Duitse christenen de evangelische kerk in Duitsland — zowel de lutherse als de gereformeerde tak — zou worden gelijkgeschakeld met de nationaal-socialistische staat en op die wijze als bolwerk van het christendom uitgeschakeld, ont-kerstend. De rijksbisschop Müller moest daarbij optreden als de handlanger van Hitler en de partij.

Daarbij werd de opkomst van Hitler voorgesteld als een openbaring van God: de Führer heette de van God gezonden Redder te zijn van het duitse volk. En er waren er, die ook op de kansel in gebed en preek de mond vol hadden over "de van God gezonden Führer". Hier werden door en door religieuze begrippen gehanteerd: van „zending” „redding” en „heil”. Deze preten-

¹⁾ Dr J. Presser. Ondergang I en II 1965.

²⁾ Zie Kurt Pergande Der Einsame van Bethel. Quell-Verlag Stuttgart. Komt in Nederlandse vertaling uit van mijn hand bij T. Wever, Franeker, onder de titel: Kruis en Hakenkruis.

Zo was het ook nog eens een keer

Het leven in Duitsland onder het nazi-bewind

I

Bij de verloving van Prinses Beatrix kwam weer eens aan het licht dat velen in Nederland weinig begrip hebben voor de werkelijke situatie waarin het duitse volk zich in de jaren 1933-1945 bevond. Men stelt het dikwijls zo voor alsof afgedacht van een kleine minderheid, die achter de muren van een of ander concentratiekamp verdween, iedere vrij rondlopende duitser of een openlijke of een verkapt aanhanger was van het Hitlerbewind of althans iemand, die — christen of niet — met de wolven in het bos hield, een stille vennoot. Indien al niet iemand die met de nazi's heulde, dan toch iemand wie het aan moed om het christelijk geloof te belijden, ontbrak; iemand, die als eenmaal Nicodemus, "des nachts tot Jezus kwam".

Zo stonden de zaken echter niet.

En daarom wil ik over die tijd het een en ander vertellen uit eigen ervaring. Want ik heb van 1936-1942 in Duitsland gewoond, in Emlichheim. En dat in een openbaar ambt. Als predikant. Weliswaar niet in een grote stad, niet op een plek waar de storm raasde, niet in het epicentrum van de aardbeving, maar dan toch op een plaats waar het alziend oog van de Partij ieders gangen bespioneerde en de handlangers van de geheime staatspolitie, de Gestapo, de hand aan de pols hielden. Het was daar ook in dat dorp, op 'n vijftiental kilometers achter Coevorden gelegen, zo, dat men voortdurend denken moest aan de woorden van de Here Jezus Christus: "Oprecht als de duiven en op de hoede als de slangen."

Wanneer, om maar iets te noemen, mijn hervormde collega, Pastor Tuente en later zijn opvolger De Boer bij ons op bezoek waren, dan moest er altijd mee gerekend worden dat er des avonds aan de vensters geluisterd werd. In onze tuinen harkten wij de grond rond het huis dikwijls aan en dan bleek soms de volgende mor-

gen uit voetafdrukken onder een of ander raam dat er luistervinken aan het werk waren geweest.

Nazi-slachtoffers

In het buitenland is weinig bekend van het feit dat het duitse volk in die jaren niet alleen slachtoffers heeft gemaakt maar dat het ook zijn slachtoffers heeft gehad. Bij honderdduizenden. Van 1933 tot 1945 hebben de concentratiekampen volgezeten en velen hebben daar het leven gelaten. Politieke tegenstanders die het gewaagd hadden Hitler voor de overname van de macht in 1933 te weerstaan, lieden die na 1933 wat al te openhartig hun kritiek op Adolf Hitler und seine Partei hadden geuit, partijleden ook die zich niet helemaal lieten knechten, predikanten van de Belijdende kerk, van wie velen als Dietrich Bonhoeffer bezweken, anderen als Martin Niemöller „de persoonlijke gevangene van de Führer" het overleefden. Roomse geestelijken ook. Om maar te zwijgen van de honderdduizenden ouden van dagen, krankzinnigen, debielen en andere "ongeneeslijk zieken" die "bevoorrecht" werden om in een of ander sanatorium de "Gnadentod" te mogen sterven om vervolgens te worden verast. Er is onder het duitse volk onnoemelijk en onmenselijk geleden. Het moge waar zijn dat de meerderheid de Hitlerbende aan het bewind heeft gebracht, die meerderheid was in werkelijkheid gering. Het is een bekend feit dat de verkiezingsuitslagen werden vervalst. Een van de vele mopjes die in die tijd werden verteld was het volgende:

A: Heb je gehoord dat er bij Goebbels is ingebroken?

B: Nee — Is er veel gestolen?

A: Weinig, maar het was gewichtig.

B: Wat dan?

A: De uitslag van de volgende verkiezingen.

Maar toen het bewind eenmaal was gevestigd — door hoeveel leugen en hoeveel bedrog! — zat het duitse volk in de strik en het heeft voorzover het aan de opkomst van de nazi's heeft meege-

ties heeft Karl Barth, heeft de Bekenkende Kirche met name op de synode van Barmen met een duidelijk "Nein!" beantwoord. Zij deed dat in de volgende stellingen:

- „1. „Ik ben de weg en de waarheid en het leven, niemand komt tot de Vader dan door mij.” (Joh. 14 : 6)
2. „Voorwaar, voorwaar zeg Ik u, wie niet ingaat door de deur in de stal der schapen, maar van elders inklimt, die is een dief en een moordenaar... Ik ben de deur; indien iemand door Mij ingaat, die zal behouden worden.” (Joh. 10 : 1, 9)

Jezus Christus, zoals het getuigenis omtrent Hem in de Heilige Schrift tot ons komt, is het éne Woord Gods, dat wij moeten horen, en op Wie wij in leven en sterven te vertrouwen en aan Wie wij te gehoorzamen hebben.

Wij verwerpen de valse leer als zou de kerk als bron voor haar verkondiging behalve en naast dit éne Woord Gods ook nog andere gebeurtenissen, machten, gestalten en waarheden als Openbaring van God kunnen en mogen erkennen.”

Onder nederlandse gereformeerden werd een dergelijke stelling wel beoordeeld alsof zij zou gericht zijn tegen wat staat in artikel 2 van de nederlandse geloofsbelijdenis. Dat is onjuist. Ze is gericht tegen de valse leer van de „Duitse christenen”. Niet: Christus en Hitler, niet: de openbaring Gods in Christus en die in Hitler; niet: het historiefiet van Bethlehem en Golgotha met daarnaast de machtsovername van 1933, maar: Christus alleen.

Het zou de moeite lonen ook de andere Barmer stellingen na te gaan. Maar voor thans is het genoeg. In de eerste ligt de hoeksteen.

Aan het optreden van deze en andere synoden van de Bekenkende Kirche is de actie van de duitse christenen te pletter gelopen: de rijksbischop Müller is nooit meer geweest dan een schertsfiguur.

Prediking

Hoeveel duitse predikanten in die tijd ook dienaars mogen geweest zijn van het nieuwe Duitsland, er zijn er ook geweest bij honderden die hun leven voor het Woord Gods en de kudde hebben gewaagd. Een enkel voorbeeld. In juni 1936 heb ik de synode van de belijdende kerk bijgewoond in Barmen. Aan de vooravond van de synode hield Konsistoriabrater dr. Baumann uit Stettin de preek. De tekst was ontleend aan 1 Koningen 13, de ontmoeting van de Godsmann uit Juda met de profeet, die de oorzaak werd van zijn dood. Een preek, die ook om haar opzet en voordracht door de gemeente, die de prachtige Barmen-Germarkerk tot in de nok vulde, in ademloze stilte werd aangehoord.

Maar het meest boeide zij omdat zij echte bediening des Woords was. Jerobeam I, door Israëls God tot de troon over de 10 stammen geroepen, werd in Israël „de leider van de nationale revolutie”. Maar niet tevreden met kroon en troon en bevreesd dat de kerkelijke banden aan Jeruzalem straks een gevaar zouden kunnen worden voor de staat, besloot hij tot de instelling van een staatsgodsdienst in Bethel en in Dan, heilige plaatsen op israëlitische bodem. Bij de inwijding van het altaar trad hij zelf op als de hogepriester. Maar terwijl hij, na de trappen van het hoogaltaar bestegen te hebben, gereed stond het offer te ontsteken had er, terwijl het volk eerbiedig toezag een storing van de openbare godsdiensttoefening plaats die volkomen in strijd was met de politieverordening („eine recht polizeiwidrige Störung des Gottesdienstes”). Daar klonk een stem: „Altaar, altaar, zo zegt de HEERE: zie een zoon zal aan Davids Huis geboren worden met name Josia: en hij zal op u de priesters der hoogten slachten, die offers op u ontstoken hebben en mensenbeenderen zal men op u verbranden”. Dat is ook vandaag het Woord Gods dat de kerk spreekt tegen een staat, die grijpt in een hem vreemd ambt. Het oordeel Gods! Maar dat néemt Jerobeam niet en dat neemt geen enkele leider van 'n staat, die zijn grenzen, die van het burgerlijk regiment, niet ziet. De koning-priester strekt zijn arm uit en beveelt die verstoorder van de vrede te arresteren. Doch dat mislukt. Jerobeam zelf wordt door een oordeel getroffen en slechts op de voorbede van de man Gods gered. Zó was het gegaan met de B.K. in Duitsland: zij had toen de Staat een staatsregiment in de kerk wilde invoeren, en zo „ineens anders ambtsgreep”, het Woord Gods gesproken. En de Heer der Kerk Christus was met haar geweest. Op die klip was het scheepje der kerk niet te pletter geslagen.

Maar nu bleef de tweede verzoeking: die van de valse profetie. Zoals de Godsmann uit Juda nadat hij in de rijkstempel te Bethel zijn werk had gedaan en naar huis terugkeerde, zijn pad

gekruid zag door de valse profeet, die beweerde: Ik heb óók „een Woord Gods”. Alsof er naast het Woord dat de HEERE gesproken heeft nog een andere openbaring is die deze eerste ongedaan maakt en weerspreekt. Voor die verzoeking bezweek de eerst zo getrouwe godsmann uit Juda. En — dat was de vermaning waarop de preek uitliep — in die verzoeking stond de B.K. in Duitsland. Hét gevaar dreigde niet meer van de kant van de staat rechtstreeks, maar vooral van de valse leer der duitse christenen, die náást de éne openbaring Gods in Christus Jezus, náást het Woord Gods der Heilige Schrift nog een andere openbaring Gods erkenden, die in de gebeurtenissen van de laatste jaren: de politieke en staatkundige omwenteling in het duitse rijk.

Nooit vergeet ik hoe na deze preek door de opgepakte schare die de Gemarke-kerk vulde, het Lutherlied werd gezongen, met dat prachtige: „Das Wort sie sollen lassen stah'n”: de handen af van Gods Woord!

Van zulke preken en van zulke kerkdiensten zou ik meer kunnen vertellen. Van de rechte en volle prediking van het evangelie. Ik heb die gehoord in Gereformeerde Kerken in Duitsland, in Lutherse, in diensten van de Verenigde Kerk. Het was een tijd waarin men in het nationaal-socialistische Duitsland de gemeenschap der heiligen beleefde en over allerlei kerkmuren heen de eenheid des Heiligen Geestes.

Dát Duitsland was er óók.

Synoden

Een van de synoden der Bekenkende Kirche, die van 1936 heb ik, als reeds gezegd, bijgewoond. Wat bij die synode opviel was het gemis van elk hoogkerkelijk vertoon. De leden der synode zaten niet aan tafels. En de zaken, die er aan de orde kwamen, waren zaken van de léér der kerk. Dat bleek bijvoorbeeld toen een van onze nederlandse predikanten daar gesproken had. Het was ds. F. Dresselhuis, destijds als predikant te Oldeboorn (Fr.). Die sprak daar een goed woord van medeleven van de nederlandse gereformeerden met de strijd van de Bekenkende Kirche om de bewaring van het Woord Gods. Hij werd beantwoord door de praeses der synode, dr. D. Hesse, de bekende moderator van de Gereformeerde Bond voor Duitsland. Die zei buitengewoon dankbaar te zijn voor dat woord. Vroeger, zo zei hij, had men op kerkelijke samenkomsten wel toespraken moeten aanhoren van buitenlanders, die spraken namens „the Alliance of Churches holding the presbyterian system” (de presbyteriaanse alliantie). Dat presbyteriale systeem van kerkregering — het kerkregiment door ouderlingen — was het enige dat die kerken samenbond. Uit de toespraak van ds. Dresselhuis bleek dat er thans een andere gemeenschap aan het licht trad: die in de leer der zaligheid, in de Woord Gods.

Deze synode werd met gebed gesloten door Lic. Klugkist Hesse. Nooit had ik voordien, nooit heb ik nadien zó horen bidden. Het was of in dat sméékgebed, want dat was het, de honderd en dertigste psalm tot leven kwam: „Uit de diepten roep ik tot U...”. Het was of we met de discipelen de storm op zee beleefden, terwijl Jezus sliiep. En uit angst en nood klonk daar uit „het scheepje der kerk” de roep om verlossing, letterlijk: „Here, behoud ons, want wij vergaan!”

De acta van deze synoden van de Bekenkende Kirche behoren tot de beste „stichtelijke lectuur” uit die tijd.

Zo was het overal in de samenkomsten van de Belijdene Kerk. Dat was óók een kant van „het nationaal-socialistische Duitsland”.

Theologisch onderwijs

De Belijdende Kerk had ook twee theologische scholen, afgedacht van van ouds bestaande predikantenseminaries, o.a. te Bethel-Bielefeld en te Elberfeld. De theologische scholen waren gevestigd te Berlijn en te Elberfeld. In de laatste plaats heb ik gedurende enige maanden van 1936 college gelopen bij mannen als dr. D. Hesse, Lic. H. Klugkist Hesse, Peter Brunner, dr. Graffmann, Obendieck, Wolff, Schlier, Hans Helbardt, mannen die ook later in de duitse theologie hun rol hebben gespeeld en destijds vooraan stonden in de strijd van de Belijdende Kerk. Over die colleges zou heel wat te vertellen zijn. Dat laat ik nu. Maar belangrijk was dat deze school een volstrekt anti nationaal-socialistisch karakter had. Niet dat er tegen de nationaal-socialistische staat op politiek niveau werd gestookt. Men deed ernstiger werk: door dat theologisch onderwijs werden de fundamenten van het nationaal-socialisme ondergraven. Dat was belangrijk. En zo was het ook in Berlijn. Het was temidden van veel ellende een mooie tijd.

TE BERDE

Bij het 17e lustrum van de Vrije Universiteit

Een bekend geschiedenisboek voor de middelbare scholen van de Joodse historicus dr. Jaap Meijer voert de treffende titel Keten der Geslachten. Een ware vondst, zo'n titel. Maar het kan u ook gebeuren dat ge in een bepaald historisch moment, op een bepaalde historische dag, de keten der geslachten in als in één blik ontwaart met het oog van de geest. Zo ging het mij op de 85e diés natalis van de Vrije Universiteit te Amsterdam, op de 20e oktober, in de Westerkerk en in het Concertgebouw. En wel om het daar gesproken woord.

Op de pilaar direkt links van de kansel (vanuit de ruimte van de kerk gezien rechts) is voor ieder hoorder duidelijk zichtbaar de naam van Bilderdijk, op een gedenksteen die daar in 1956 is ingemetseld bij de herdenking — de 200e — van zijn geboortedag. Die naam is dood in de lege kerk, en velen vragen zich wellicht af waarom hij nog over het midden van de 20e eeuw daar is aangebracht, zij het dan vlak bij zijn geboortehuis. Die naam werd echter springlevend toen in de bidstond van die kansel door de lutherse professor Koojman in een pastoraal woord van een voorname en krachtige eenvoud — in uitleg en parnese — het Geheimenis Gods in Christus in wie alle schatten van wijsheid en kennis verborgen zijn, werd geëerd en het autonome denken van de mens in zijn waan werd onthuld op een wijze die niet alleen de kern raakte van het belijden van de eerste voorvechters en „zieners” van een christelijke wetenschap in onze landen, maar ook op tal van punten aan de brieven, de verhandelingen en de kleine leerdichten van Bilderdijk ontleend kon zijn. Christus werd gepredikt als de enige ware grond van de echte wijsheid, de onuitputtelijke bron van de ware kennis; bij blindheid op dit centrale punt het hele beeld van de werkelijkheid diffuus verklaard: in laatste instantie de oorzaak van alle dwalingen en waandenkbeelden. Zowel de kosmologie als de anthropologie hebben alleen in Christus haar zin en haar grond. Noch onze dogmatische speculaties, noch archeologische vondsten, noch psychologische analyses zullen ooit de schatten van wijsheid, in Christus verborgen, onthullen; deze worden alleen openbaar voor wie door de dwaasheid van het woord des kruises mag heen zien. Ons gebroken hart dat slechts geheeld kan worden door Christus, schiet vol van aanbidding, want Hij voegt het saám tot de vrees van Zijn Naam. Het aanpassen, hoe knap ook, van het Geheim aan een immanent begrip van kosmos en mens, in wat het best wordt uitgedrukt met het amerikaanse woord „philosophy”, een immanentie-philosophie dus, kan alleen maar falen. De geschiedenis van de universiteit is een gang van lustrum tot lustrum. Naar de oorspronkelijke betekenis van dit woord zij dit een gang van persoonlijke reiniging tot persoonlijke reiniging, waarbij op grond van zijn doop de mens in boete en berouw zijn eerste Adam verdrinkt.

In dit woord ontmoeten elkaar de zeven duizend uit de dagen van het Réveil die de knie niet hadden gebogen voor de baál van de autonome wetenschap en wie Bilderdijk — de autoziener van een radicaal christelijk totaliteitsdenken in Nederland — deze boodschap in de ziel heeft gegrift, — en hun maatschappelijk geëmancipeerde nakomelingen aan en om een universiteit die wat grootte en standing betreft niet achter staat bij welke ook in het land.

Was hier het perspectief naar achteren, hartverwarmend en rijk, 's middags in het Concertgebouw bij de ere-promoties, was er bij koninklijke luister en voorname distinctie duidelijke een bewogen zicht op de wereldwijde problemen en noden van komende geslachten, vanuit een christelijk levensbesef dat roept om een mondiale samenleving die voldoet aan bijbelse normen van gerechtigheid en barmhartigheid. De rede van de Prins, up-to-date en dynamisch van visie, was hierin een climax en vormde een treffend slot.

Het lot van de wereld en haar bevolking gaat ons allen aan, tot het eind. Moge de Universiteit die naar haar oorsprong staat in de vrijheid van Christus die de Heer is der wereld en der ganse schepping, in een waarachtig christocentrische wetenschapsbeoefening waarin het eschatologisch element der Openbaring al meer worde geïntegreerd, haar taak nog vervullen voor een keten van geslachten. Totdat Hij komt. J. B.

De „belijdende” kerk

Het heeft reeds toen aandacht getrokken in Nederland dat de kerk, die daar in de strijd stond en onder het kruis der vervolging zich niet de Belijdeniskerk noemde, maar de Belijdende Kerk. En dikwijls heeft men de nadrukkelijke afwijzing van de naam BelijdeNIS kerk en de even nadrukkelijke aanvaarding van de naam BelijdeNDE kerk misduid. Alsof de mannen van de Belijdende kerk een soort minachting koesterden voor de belijdenissen uit de eeuw der reformatie en meer de nadruk legden op een belijdende houding, een belijdend optreden, een belijdend élan dan op de inhoud van dat belijden.

Niets is minder waar.

Mannen als dr. Hesse, Lic. Klugkist Hesse, dr. Graffmann waren vurige aanhangers van de heidelbergse catechismus. Met mond en hart. Voor de eerste was de heidelerger bijna het einde van alle tegenspraak, de tweede wijdde aan dat boekje van de enige troost een geschrift dat op ondubbelzinnige wijze zijn liefde voor de catechismus betuigt, de derde schreef over ons troostboek een diepgaande studie. En een lutheraan als Peter Brunner was een hartelijk aanhanger van de augsburgse confessie en stak dat op de Elberfeldse colleges evenmin onder stoelen en banken als de anderen hun liefde voor de gereformeerde belijdenis.

Maar het merkwaardige feit deed zich voor dat al deze mannen een van hart en een van zin, een in het geloof waren in de strijd tegen de nationaal-socialistische tijdgeest. Of luthers, of gereformeerd, samen beleden zij het christelijk geloof tegen de valse leer van de „Duitse christenen”. Zonder dat de een zijn gereformeerde, de ander zijn lutherse confessie verloochende groeide er een nieuw belijden, een nieuwe gemeenschappelijke belijdenis in de strijd tegen de valse leer van de tijd. En dat deze mannen niet afkerig waren van en belijdenIS, een belijdenisgeschrift bleek uit het feit dat zij zelf zulk een geschrift opstelden. En dat warlijk niet met de bedoeling eens een gelegenheidswoord te spreken, maar de predikanten der B.K., die zich vroeger reeds door hun ambtseed verplicht hadden of op de heidelbergse catechismus (Geref.) of op de augsburgse confessie (Luth.) verplichtten zich nu bovendien op de thesen van Barmen 1934.

Maar daarop legde men dan ook de volle nadruk. Dat men met woord en daad, met hart en mond belijden zou. Dat deden ze tegenover die predikanten en ambtsdragers die zeiden: ik ben nu eenmaal gereformeerd en kan met luthers samen niet optreden. Of omgekeerd. Mannen, o, zo rechtzinnig soms, maar die, zich in de belijdenIS van hun kerk verschansend, zich aan het belijden thans onttrokken en zo de vervolging door de „Duitse christenen” trachtten te ontlopen en conflicten met de „Partij”.

Tegen deze mannen voor wie de belijdenIS van vier eeuwen her een schuilker was, hebben de mannen van de B.K., niet uit afkeer van die belijdenis van weleer, maar om de noodzaak van het elijden thans, gezegd: Neen mijnheer, niet op uw belijdenisstand komt het aan, luthers of gereformeerd, maar op een belijdenishouding in het heden.

Indien men bedenkt dat deze prediking, dit synodewerk, dit belijden geschiedde onder het alziend oog van de geheime staatspolitie dan kan men bevroeden welk een moed er werd betoond, welke risico's er werden genomen lang voordat men er in ons land enig begrip voor had wat het betekende onder zulk een nationaal-socialistische macht te leven.

De school

Zo omstreeks 1936 zette in Duitsland de actie van regering en partij in voor de ontconfessionalisering van het onderwijs. De zaak is deze: het onderwijs in Duitsland was Staatsonderwijs, de scholen waren Staatsscholen. Alleen: deze scholen waren gesplitst naar de diverse belijdenissen, rooms, luthers, gereformeerd. Op zo'n gereformeerde staatsschool leerden de kinderen de heidelbergse catechismus. Daar moest een einde aan komen. Geen aparte belijdenisscholen! Het begon in de pers. Op de manier waarop de voorstanders van de openbare staatsschool het in ons land honderd jaar geleden deden: Hoe kun je nu een kind rooms leren rekenen, luthers leren schrijven, gereformeerd leren lezen? Ik herinner mij nog spotprentjes in de kranten van nog minder allooi. Op de speelplaats van een dorpschooltje stonden drie w.c.'s. Op de éne deur een kruis, op de andere: „Alleen voor lutherse kinderen”. Op de derde: „Slechts voor kinderen van de heidelbergse catechismus”. De leus: „Eén volk,

één rijk, één Führer” werd uitgebreid met: „één school”. De bedoeling was natuurlijk niet een neutrale staatsschool te krijgen, maar één nationaal-socialistische school. Door o.a. de Evangelische Schulgemeinschaft is toen dapper gestreden. Het parool dat op de samenkomsten van deze evangelische scholenbond telkens weer werd ingehamerd, was het woord uit Jesaja 45: 11: „Weiset meine kinder, das Werk meiner Hände, zu mir”. Zo luidt de vertaling van Luther: „Wijst mijn kinderen, het werk van mijn handen, naar mij”. Openbare samenkomsten tegen deze gelijkschakeling werden gehouden en niet verstoord. We hadden er ook in onze kerk in Emlichheim. Daar werd duidelijke taal gesproken. Dat deze samenkomsten werden toegelaten behoorde tot de nationaal-socialistische

factiek. Op deze wijze mat men de kracht van de tegenstander. Voorts werden de namen van de organisatoren en de sprekers genoteerd: de zwarte lijst wordt bijgewerkt. Tenslotte werd het vergaderen verboden. En dan kwam er plotse-ling een oekase waarbij de confessionele school werd opgeheven, terwijl aanvankelijk alles bij het oude bleef. Het „viel dan mee”. En langzaam maar zeker begon de nationaal-socialistische infiltratie in de school.

Deze strijd werd verloren.

Maar er IS gestreden.

Dapper.

Maar met de rug tegen de muur.

Dat is echter ook gebeurd in Hitlerduitsland.

(Wordt vervolgd)

G. Visee

Dreigende gevaren

II.

Ellenden en moeiten bij Afscheiding en Doleantie

De geschiedenis van de Afscheiden Kerken uit de tijd na 1834 levert in menig opzicht een troosteloze, beschamende aanblik op.

Reeds een paar jaar na de reformatische daad van de kerk van Ulrum braken allerlei twisten in deze kerken uit. De Afscheiden beschuldigden elkaar over en weer van ketterij en onrechtzinnigheid. Over allerlei kwesties ontstonden conflicten. Verdachtmaking en wantrouwen vergiftigden de onderlinge verhoudingen. Gehele gemeenten werden verwoest. De kerken leden veel meer ten gevolge van deze chronische ruzies dan door de vervolgingen. In de eerste dertien jaren van haar geschiedenis vonden in de Afscheiden Kerken niet minder dan vijf scheuringen plaats ten gevolge waarvan deze kerken in zes elkaar verketterende groepen werden uiteengeslagen. Van de tweede synode der jonge kerken verklaarde ds De Cock dat de duivel daarin rondwandelde. En tijdens die synode vond men de vader der Afscheiding 's avonds eens geknield voor zijn bed, schreiend vanwege de ellende der kerk.

De bekende ds. W. H. Gispen schreef in later jaren, terugziend op de eerste periode van de geschiedenis der uitgeleide kerken: „In de eerste jaren scheen het of aan het scheuren geen einde zou komen... Het was een worstelen, een wroeten in eigen ingewanden, een verbijten van elkander onder de ogen van het publiek... Soms zo erg dat men hier en daar reeds de doodsklok voor de jeugdige kerk ging luiden.” Prof. Lindeboom verzekerde eens dat als de Afscheiding een werk uit mensen was geweest er niets anders „dan brokken en splinters van de uitgeleide kerk” zouden zijn overgebleven.

Langzamerhand gingen evenwel de ogen open voor dit goddeloze en kerkverwoestende bedrijf waaraan de meeste „leiders” der Afscheiden zich hadden schuldig gemaakt. Niet dat zij van opvatting veranderden. Van Velzen bleef in dogmatisch opzicht precies dezelfde die hij tevoren was. En zijn antagonist Brummelkamp evenzo. De grote verandering welke er na jaren van twist en nijd plaats vond bestond daarin dat men radicaal een eind maakte aan het demonische zich tégen elkaar afzetten en elkaar loslaten; dat men ophield elkaar te wantrouwen; dat men ging inzien dat verschil van inzicht in de kerk niet met scherpe polemiek, harde beschuldigingen, hatelijke aantijgingen of kerkelijke vonnissen maar door een broederlijke bespreking moet worden opgelost.

Het kerkverwoestende twisten, verdachtmaking en scheuren heeft aan de Afscheiden kerken onnoemelijke schade berokkend.

Duizenden afgescheidenen zijn ontmoedigd, verbitterd of wanhopig weer naar de Herv. Kerk teruggekeerd. Tienduizenden werden door het eindeloze geharrewar weerhouden met de Afscheiding mee te gaan. Het is door vooraanstaande gelovige hervormden openlijk gezegd dat, als de Afscheiden kerken zich metterdaad als kerk hadden geopenbaard, de overgrote massa der positieve christenen zich daarbij zouden hebben gevoegd! Maar de schade welke eenmaal was aangericht was onherstelbaar.

Het is aangrijpend te lezen hoe de leidlieden der Afscheidenen toen ze na vele jaren op de zonden en dwaasheden welke ze vroeger hadden bedreven terugzagen, daarover spraken.

Brummelkamp deed eens publiek deze schuldbelijdenis: „De grootmagtige HEER, die zijn eer geenen anderen geven kan, noch zijnen lof den menschen kinderen, heeft nedergezien op den hoogmoed en waanwijsheid, waaraan wij ons hebben schuldig gemaakt en de behandeling zijner heilige zaak. Daar God ons klein gemaakt heeft hebben wij ons verheven! Daar God ons onze schuld, de schuld onzer voorgangers en vaders, had doen zien, zijn wij begonnen met daden te zeggen: wij zijn heiliger dan anderen! Daar God ons verwaardigde voor zijne eer te staan, hebben wij voor eigene eer gestreden, en die met Gods eer verward! Daar God ons gesteld had om op zijn heil te wachten, hebben wij dat heil willen doen uitspruiten! Thans heeft de Heere ons geslagen, de Heere heeft ons gekastijd: het volk met de Leeraar, welke het zich tot goden gemaakt had, de Leeraar met het volk waarop zij vertrouwd hadden.” En aan deze schuldbelijdenis voegde hij deze woorden toe: „Dank, o Heere! Eeuwige dank en lof hebbe uw Naam, het gerommel uwes ingewands voor deze kastijding. En eeuwige dank, dat Gij daarover pijn doet gevoelen. — Heere, vergeef ons onze schulden, gelijk wij vergeven onzen schuldenaren! Heere vergeef en merk op onze smeeking om uwes zelfs, om uwes grooten Naams wil, om de verdiensten uwes lieven Zoons, om zijnen wil, die onze Herder, onze Verlosser, Heer en Koning is. Heere, onze Heere, hoor onze smeeking! Ja, Gij zult horen, naar uwe trouw, naar uwe onwankelbare Verbondstrouw, amen, ja Amen!”

Zo schreef Brummelkamp.

En Van Velzen die in zijn jonge jaren zo heel veel onheil in de Afscheiden Kerken had aangericht, sprak op tachtigjarige leeftijd: God vraagt van zijn kinderen ootmoed. En die „bestaat hierin, dat de Christen van zijne nietigheid overtuigd is; een gevoelig besef van zijne onwaardigheid heeft; al de kennis der waarheid die hij verkregen heeft en zijn vernieuwing des harten aan Gods genade dankt; hij is wars van aanmatiging, gedraagt zich niet meesterachtig; veroordeelt niet uit de hoogte, maar acht andere geloovigen uitnemender dan zichzelf. Trotschheid

en hooggevoelendheid zijn de gewone bronnen van twist en tweedracht; maar niets is zoo geschikt als de ootmoed om de verdraagzaamheid te bevorderen."

Nadrukkelijk waarschuwde hij ervoor waarheidsliefde te verwarren met twist-zucht, die uit hoogmoed en eigenliefde ontspruit. Want echte waarheidsliefde hoort gaarne en „wederhoort” alvorens te beslissen. „Wat”, zo vroeg Van Velzen, „is het waarheidsliefde als de harten koud, en de hoofden warm gemaakt worden door het twisten? Vordert zij niet integendeel, dat men, bedaard en kalm den broeder aanhoort, gaarne van hem leeren wil, en met zijne kundigheden zijn voordeel doe? Dan kent men aan zijne redenen de kracht toe, die zij waarlijk verdienen. En mag het waarlijk verdraagzaamheid genoemd worden, als men de woorden van zijn broeder zo ongunstig mogelijk opvat? of wanneer anderen zonder na te denken, zulke opvattingen volgen, of uit oogendienst en bevooroordeeld toestemmen?” O, riep hij uit „indien de Christenen, in plaats van hunnen tijd in nuttelooze twisten te verspillen of om gevoelens te bestrijden, die op geen enkel geloofspunt, dat ons in de Schrift wordt voorgelouden, inbreuk maken, de waarheid zochten in liefde te betrachten, hoe groot voordeel zouden zij zich doen... Geheel het mensdom ligt half dood voor onze voeten. En wat doen wij? Er wordt veel verschil onder de gelovigen vernomen. Zij kunnen niet als broeders samenwonen. Hun twisten is steeds voor de uitbreiding van het Christendom hoogst nadelig geweest."

Van Velzen eindigde zijn bewogen oproep met de woorden: „O, gelovigen! geeft de broederhand aan allen, die met ons hetzelfde geloof belijden; het geloof, dat wij weten overeenkomstig Gods Woord te zijn. Theologische School van Kampen, wees hierin ten voorbeeld! Laat bij u waarheidsliefde en verdraagzaamheid heerschen! Werk er toe mede, dat de Christelijke kerk haren vollen wasdom verkrijge, opdat zij in duidelijke betekenissen, voor geheel de wereld zichtbaar worde, als de ééne heilige, algemeene of katholieke Christelijke Kerk. O bedenken wij allen: „Die in de liefde blijft, blijft in God en God in hem. God is liefde!”⁶⁷⁾

Zou men het niet als een zegen des HEREN mogen beschouwen dat toen de Afscheiden de zonde van twist en schisma beleden en lieten, de Afscheiden kerken stormachtig begonnen te groeien?

* * *

De moeiten en ellendigheden van de Dolerende Kerken waren van geheel ander karakter dan die der Afscheiden Kerken. Dat spreekt als van zelf.

Want deze kerkelijke beweging was in opzet en verloop totaal anders dan de Afscheiding.

Onder de Dolerenden bestond niet veel verschil van inzicht ten aanzien van dogmatische en kerkrechtelijke kwesties. Kuiper had daaromtrent jarenlang op intensieve wijze voorlichting gegeven en zo een brede phalanx „mannenbroeders” gekweekt die hem in alles volgden, ja, voor wie zijn woord het einde van alle tegenspraak was. Bovendien had hij de weg welke men moest bewandelen om tot het door hem beoogde „kerkherstel” te komen reeds van te voren nauwkeurig aangegeven. En toen de Doleantie „uitbrak” was Kuiper voluit de grote „leider” daarvan. Van alle kanten werd hij geïnformeerd omtrent de stand van zaken in steden en dorpen en vroeg men hem advies. En steeds gaf hij precies aan wat moest worden gedaan. Onder deze directie van Kuiper vertoonde de Doleantie een grote mate van eenheid in handelwijze.

Maar desondanks — of liever: juist daarom — was het ook bij de Doleantie lang niet alles goud wat er blonk. Mannen als Van

den Bergh, Fernhout, Sikkell attendeerden daar van meet af op.

Men kan hun kritiek kort zo omschrijven: het doel dat men najoeg, namelijk de reformatie der kerk, was goed. Maar de houding waarin en de wijze waarop men daarnaast streefde was in meer dan één opzicht bedenkelijk. Zij waren verontrust over de berekening en de taktiek, de zelfingenomenheid en de zelfverzekerdheid, en vooral over het gemis aan barmhartigheid jegens de onwetenden, de ellendigen, de afdwalingen welke in de kerkelijke strijd van hun dagen aan de dag traden. Van den Bergh was bevreesd dat de HERE de kerkelijke beweging van zijn dagen wel eens kon laten mislukken vanwege de wijze waarop men daarbij te werk ging. Daar was zoveel „vlees en wereld” bij!

Welke zorg Mr. Dr. W. van den Bergh, de man, die „het geweten der Doleantie” werd genoemd, vervulde heeft hij op aangrijpende wijze vertolkt in een reeks vragen welke hij niet lang voor zijn dood aan zijn dolerende medebroeders stelde.

Ik zal het hier letterlijk laten volgen.

„Er is valse en echte bekering, geveinsd en oprecht geloof, also is er ook valse en echte Reformatie. De satan maakt al wat goed is na. Zo ziet hij ook gaarne een Kerk „gereformeerd”, mits niet door de Heilige Geest en naar Gods Woord.

Waarin steekt het verschil?

1. Er is een Reformatie, die uit bitterheid tegenover het onrecht van anderen ontsproot; — en een andere, die uit droefheid over eigen schuld aan het bestaan van dat onrecht, ontstond.

2. Er is een Reformatie, die geschiedt uit geestelijke zelfzucht, om gemakkelijk en goedkoop zuivere prediking te hebben; — en een echte Reformatie, die uit lust om met oprechtheid Jezus als Heer en Hoofd der Kerk te belijden voortkomt, en daarom verwerpt al wat met Zijn Woord in strijd is.

3. Er is een Reformatie, die opgaat in een Vereniging van gelijkgezinden en hooghartig zich stelt tegenover hen, die „niet medegaan”. — Maar ook een betere Reformatie, die uit deernis ontstaat over de verwaarlozing der Gemeente, en met de Synodale Organisatie doet breken, om met meer

vrijmoedigheid en ijver het afgedwaalde en gebrokene op te zoeken.

4. Er is een Reformatie, die met een schaamteblos op de wangen kerkgebouwen eenvoudig en doelmatig plaatst in wijken, alwaar dat jarenlang verzuimd werd; — maar er is ook een lager soort Reformatie, die opgaat in het met veel haast en weinig offervaardigheid optrekken van een gebouw, waarvan plaats en aard dán eens in strijd zijn met het geloof aan de doorwerking der Reformatie, dán weder de vereniging met andere Gereformeerden praktisch verwerpen.

5. Er is een Reformatie, die begint en eindigt met het afwerpen van het „Synodale juk” en het benoemen van een Kerkeraad, en toch alle bestaande afgoden, breuken en bannen onaangeroerd laat; — maar ook een Reformatie, dieper en breder opgevat, die in huisgezin, beroep en hart doorwerkt of daarin reeds begonnen wordt, en een „klein beginsel van gehoorzaamheid” in alle stukken vertoont.

6. Er is een Reformatie uit vleeselijke ijver, met wettische verschijnselen en eigenwillige godsdienst verenigd, die op het geestelijk leven nadelig werkt; — maar ook een andere Reformatie, die uit kracht van Jezus' bloed, door de Heilige Geest gewerkt, een Borg niet minder dan een Koning behoeft, en geestelijke opwaking geeft.

Lezer, welke kenmerken vertoont de Kerk, waartoe gij behoort, hetzij ze Hervormd of Gereformeerd heet? En indien ge gebreken ziet, breek met de zonden, maar zoek de gevolgen te genezen. En woont ge in een ware gereformeerde Kerk, zijt ge dan zelf vernieuwd, bekeerd?”⁶⁸⁾

Wie de ontwikkeling van het leven in de Gereformeerde Kerken sinds de Doleantie enigszins kent weet dat men naar de waarschuwing van mannen als Willem van den Bergh globaal genomen niet heeft gehoord.

En mee daardoor is de ellende gekomen waarvan wij getuigen zijn geweest.

C. V.

⁶⁷⁾ Vgl. hierbij mijn *Prediking en Uitverkiezing*, blz. 7 v, 234 v.

⁶⁸⁾ *Gelderse Kerkbode*, 1 Febr. 1889.

Nogmaals: ongevraagd advies

Ieder die in deze situatie over de zaak-Groningen-Zuid schrijft, voelt zich als een dokter die ongeroepen bij het ziekbed van een ernstige patiënt komt. Dat wil echter niet zeggen dat zo'n dokter niet eens een verstandig woord zou kunnen spreken. Zo is het ook met dit stukje dat ik schrijf, nu de particuliere synode van Groningen uitspraak deed: zij verklaarde ds. A. van der Ziel afzettingswaardig. Het woord is dus nu weer aan de kerkeraad van Groningen-Zuid.

Nu zou ik ongevraagd — maar een ongevraagd advies kan soms op zijn pas komen — op een bepaald aspect van de zaak de aandacht willen vestigen. In „Gereformeerde Stemmen” van 9 oktober l.l. kan men de correspondentie lezen, welke op de valreep tussen de particuliere synode en ds. A. van der Ziel is gevoerd. De synode vroeg ds. Van der Ziel o.a.: of u „tot de erkenning bent gekomen, dat uw handelwijze in-geding niet kerkelijk is geweest; of althans dat u zulk een oordeel voor uw rekening wilt nemen”. Ds. Van der Ziel antwoordde ter vergadering daarop ontkennend. In zijn brief, waarin hij zijn antwoorden nader adstrueerde, schreef hij echter ook:

„Ten overvloede moge ik nogmaals uitspreken dat ik het classisbesluit van 27 juni 1963 wilde aanvaarden (dat wil ik nog) en met mijn kerkeraad uitvoeren. Ik was dus bereid en ben dat nog, het oordeel der classis dat ik niet kerkelijk gehandeld zou hebben, voor mijn rekening te nemen. Dat betekent niet, dat ik kan erkennen, dat ik niet-kerkelijk gehandeld heb, maar dat ik het oor-

deel der classis en van ieder ander die hetzelfde oordeel zou hebben, wil aanvaarden en dragen”.

Het is duidelijk, waar de zaak op vast zit. Ds. Van der Ziel kan niet subjectief erkennen destijds (in de kwestie van het gesprek met de deputaties van de synodale kerkeraden) onjuist, onkerkelijk, gehandeld te hebben. Hij is echter wel bereid het oordeel „onkerkelijk” ten aanzien van dit handelen te dragen en met zijn kerkeraad uit te voeren.

Maar wat is dit anders dan zich te conformeren aan dit oordeel? En waarom eist men hier kerkrechtelijk een subjectieve erkenning? Is dat noodzakelijk? Betekent een uitspraak van een meerdere vergadering voor vast en bondig houden altijd, dat men deze ook subjectief als juist aanvaardt? Beslist niet! Er is over de kwestie van het conformeren niet veel kerkrechtelijke literatuur maar dr. F. L. Bos heeft er in zijn „De orde der kerk” (1950) toch wel instructief over geschreven. Hij zegt o.m. dat conformeren inhoudt:

„dat men berust in het genomen besluit, na tevergeefs gepoogd te hebben aan de kerkelijke vergaderingen een overtuigend bewijs te leveren van de onjuistheid der betwiste uitspraak” (blz. 122).

Dat is gezonde duidelijke taal en wijsheid. Het leven met elkaar in de kerk is onmogelijk, wanneer men deze wijsheid ter zijde stelt. Hier was een kerkeraad, die het handelen van een predikant in één bepaalde concrete zaak als onkerkelijk veroordeelde. De zaak leidde tot een tucht-

procedure en kwam op een meerdere vergadering. De betrokken predikant verklaart zich bereid dit oordeel (nota bene!) **voor zijn rekening te nemen**. Moet een tuchtprocedure dan worden voortgezet? Hij verklaart zich voorts bereid dit kerkelijk besluit samen met zijn kerkeraad uit te voeren! Dat betekent o.a. de zaken doorspreken tot in de achtergronden. Wat mag een kerkeraad dan nog verder eisen? Conformereren, voor zijn rekening nemen, betekent natuurlijk: het niet meer publiek bestrijden, de twist beëindigen, samen weer verder gaan, nadat men naar art. 81 k.o. de zaken grondig met elkaar heeft doorsproken.

Ik moge ten overvloede nog wijzen op de handelwijze van de generale synode van Rotterdam-Delfshaven in de zaak-Katwijk. De synode nam in die zaak uitvoerige besluiten, die in de vertrouwelijke Acta zijn opgenomen. Maar één punt daarvan kwam in de pers in de openbaarheid nl. dat ds. Breen en zijn kerkeraad zich aan die besluiten **conformeerde**. Daar nam de classis Leiden enz. genoegen mee en terecht. Want de G.S. had de classis gevraagd "te werken aan het herstel van de eenheid in de kerk te Katwijk in de weg van aanvaarding van, eventueel conformering aan de thans door deze generale synode gedane uitspraken". Ik heb daar destijds goed vóór kunnen stemmen. Daar lag in: als subjectieve aanvaarding van al die oordelen voor de betrokken partijen te moeilijk is, laten zij zich dan conformeren. Waarom is bij de één de zaak wel met conformeren afgedaan en bij de ander niet? Het ging bij beide zaken om onkerkelijke handelingen. En moet de vrucht van een conformering onmiddellijk zichtbaar worden? Juist bij conformeren is er de mogelijkheid van de subjectieve bezinning-op-termijn, omdat men zich in zijn houding en gedrag reeds naar de door de kerkelijke vergaderingen genomen besluiten schikt. Is "schikken" (dr. F. L. Bos spreekt daar breed over en het is altijd de eerste wijsheid van de gereformeerden in kerkrechtelijke praktijken in het verleden geweest) in ons kerkelijk leven niet meer mogelijk? Ds. Van der Ziel verklaart zich tot dit "schikken" publiek bereid. Waarom op deze wijze de procedure niet beëindigd? Ik kan mij voorstellen dat in Groningen het rechte en nuchtere zicht op deze dingen door allerlei emotionele overwegingen, die hier een grote rol spelen, belemmerd wordt. Maar vóór er onherstelbare dingen gebeuren, moeten wij toch boven de emoties proberen uit te komen. Vandaar nogmaals dit ongevraagd advies!

Enschede.

R. H. Bremmer

BOEKBESPREKING

Arbeid van het eerste uur. Gedenkboek van de Gereformeerde Onderwijzersopleiding te Enschede, samengesteld door Jac. van der Kolk in opdracht van het bestuur van de Vereniging voor Gereformeerd Kweekschoolonderwijs in Nederland.

Dit gedenkboek geeft de wederwaardigheden weer van de Gereformeerde Onderwijzersopleiding te Enschede. Tussen het eerste uur en het met weemoed geladen afscheid liggen vijftien jaren. Het keurig uitgevoerde boekwerk vertelt van zorg en zegen, van onverdroten arbeid en eendrachtig werken.

Het geeft echter meer dan een historisch overzicht. Het eerste deel namelijk bestaat uit een bijdrage van drs. J. Faber over Reformatie en School, en een verhandeling van prof. C. Veenhof over Mens en Opvoeding.

Drs. Faber toont aan dat Luther, de Hervormer van Wittenberg, Brucer die van Straatsburg en Calvijn de Reformator van Genève, door woord en geschrift een climax vormen waar het de juiste kijk op opvoeding en onderwijs betreft.

Luther heeft bijzonder mooi over de Christelijke opvoeding geschreven, maar zijn leer van het „tweeërlei regiment Gods” was een verandering om tot Schriftuurlijk schoolonderwijs te komen.

Bij Brucer is „de band tussen kerk en school nauwer dan bij Luther”, terwijl bij eerstgenoemde „de doop niet alleen voor de Christelijke onderwijzing, maar algemeen voor de gehele opvoeding en het ganse onderwijs het beslissende motief vormt”.

Wat Calvijn betreft, „hem staat bij alle onderwijs maar één doel voor ogen: mensens Gods te vormen, die tot de dienst des Heeren steeds zijn bereid. Hen voor die krijgsmacht uit te rusten is de voornaamste taak van de school”. Onderwijs en opvoeding hebben bij Calvijn tot einddoel: de vorming van de militia Christi.

Prof. Veenhof ziet een nauw verband tussen iemands levens- en wereldbeschouwing enerzijds en diens visie op de mens en het menselijke leven anderzijds. Geen wonder dus dat op het terrein van de paedagogiek wegen gelegd zijn die in tegengestelde richting lopen, en er kleuren gezien worden die tegen elkaar vloeken.

De schrijver tekent eerst de mens uit de tijd van de Renaissance, de „opgeklarde” en „opklarende” mens, een wezen begaafd met het goddelijk licht der rede, de trotse, de autonome, de koning van het helal. Deze van God en Zijn Christus losgemaakte mens krijgt later gestalte in andere wijsgeren en paedagogen, zij het ook met verschil in nuance zoals bij Rousseau, Immanuel Kant, William James, Dewey en Sartre. Daartegenover stelt de Kamper hoogleraar de opvoeding die in het licht van Gods Woord gegeven wordt. Over die Christelijke opvoeding schrijvende zegt prof. Veenhof o.a.:

„Zoals de radicale verdorvenheid (van de mens) de nekslag is voor alle paedagogisch **optimisme**, zo is de realiteit van het Verbond de doodsteek voor alle paedagogisch **pessimisme**”.

„Dit in alles betrokken zijn van de kinderen (en de opvoeders!) op de levende Christus is nu de fundamentele werkelijkheid en waarheid van de echt-Christelijke opvoeding.

„Deze opvoeding kan alleen geschieden door mannen en vrouwen die (en nu gebruik ik een goede oude term) aan dit alles kennis hebben”. Mannen en vrouwen die waarlijk leven in de gemeenschap met Christus, die „leesbare brieven” van Hem zijn en de „geur zijner kennis” verspreiden, een geur waarvoor kinderen een bijzonder fijn orgaan bezitten.”

Het is geen gemakkelijk te verteren kost die drs. Faber en prof. Veenhof ons voorzetten. Maar wie zich inspanning en concentratie wil getroosten voelt zich na lezing verrijkt en versterkt.

In het tweede deel, het Mengelwerk zijn „bijdragen opgenomen over activiteiten die ontplooid zijn bij het ontstaan en het functioneren van de G.O.O.” Die activiteiten, vaak omlijst door financiële en andere zorgen, zijn vele geweest. Voor de leraren was het niet gemakkelijk om na een volbrachte dagtaak, 's avonds opnieuw voor de klas te staan en dan les te geven aan a.s. onderwijzerskrachten. Dat ze die taak met energie en overgave hebben vervuld bewijzen de uitslagen, want 79% van de toegelaten leerlingen haalden de eindstreep.

De leerlingen van de G.O.O. ontplooiden niet alleen hun krachten op het terrein van de studie, maar ze bewezen ook interesse te hebben voor organisatie en journalistiek. Zo werd een club opgericht die de wat mysterieuze naam „Govatjo” kreeg. Studie, en versterking van de onderlinge band tussen de leerlingen was het doel van de club.

Het trof mij dat er bij het opmaken van de statuten van Govatjo verzet kwam „tegen die artikelen, die vaststelden dat alleen zij lid konden zijn die artikel 31 in woord en daad onderschreven. ondanks het feit, dat het „oproerende” artikel niet in de statuten voorkwam.” Het resultaat van het verzet was dat „iedere leerling Govatjaar mocht zijn.” Als ik het goed begrepen heb dan kregen ook „anderen” toegang tot de kring van Govatjo om daar mee te drinken uit de bronnen van het Gereformeerde leven, mee gevoed te worden met het brood dat daar werd uitgereikt. Hier verscheen een wolkje als eens mans hand.

De leerlingen waagden zich ook aan de journalistiek. Ze gaven een orgaan uit dat onder de naam KLIT zijn entree maakte. Het doel was contacten te leggen tussen allen die meeleefden met de G.O.O. Het gedenkboek bevat enige literaire leerlingen-produkten die in KLIT verschenen en die bewijzen dat de jonge aspirant-onderwijzers-dichters het moderne kleed niet schuwen zoals b.v. in

L'ACCUSE

Wij zijn tot de parelwitte tanden gewapend
wij slijpen het mes van onze tong
op de steen van onze haat
en wensen elkaar vrede op aarde
en een gelukkig nieuwjaar
met een atoombom in de linkerhand;
en wij zetten hem op
en doen onze hoed af;
wij lusten ze allemaal
met een verrukt dinergezicht;
wij praten en vullen de gaten
in plaats van met liefde
met woorden die vermoorden;
wij schrijven gedichten
en lichten elkaar op;
wij bidden gebeden
totdat God zegt: stop.

Bouke Broersma

Ewoud Gosker dicht in KLIT:

God kerft zijn beeltenis
in hard blank hout
onhandig
druk ik
op een eindeloos vel papier
vlekkerig
het beeld van mijn leven
zwart op wit.

Een andere leerling van de G.O.O. neemt, door middel van een twaalfstal rake, geestige cartoons, de Enschedese leraressen en leraars onder schot = op de korrel.

Het Mengelwerk bevat verder artikelen van verschillende broeders die bij de G.O.O. betrokken waren of zijn. Ze spreken van herinnering, van dank, van weemoed en verwachting. Het grote aantal duidelijke foto's mag niet onvermeld blijven.

Voor ieder die meer wil weten van het G.O.O., dat nu te Amersfoort in een dagkweekschool zijn voortzetting vindt, is een exemplaar van het gedenkboek kosteloos beschikbaar. Een vrijwillige bijdrage als tegenprestatie zal echter zeer op prijs gesteld worden.

Amersfoort.

J. H. Veenkamp

Drs. H. J. Bonda: **Volkskracht 3**.

Bonda neemt in het wereldje van de sociaal-economische commentatoren een aparte plaats in. Het is moeilijk hem onder te brengen bij een bepaalde groep of een bepaalde school. Bonda is een vurig bestrijder van de voorstellen tot het geven van medezeggenschap aan de werknemers in de vorm van het arbeiderscommissariaat en eveneens een vurig bestrijder van de idee van de vermogensaanwasdeling. Maar dat is hij niet, omdat hij de werknemers of de werknemersorganisaties een kwaad hart toedraagt. Integendeel. Maar omdat hij in het arbeiderscommissariaat en de vermogensaanwasdeling een ernstig gevaar ziet voor de persoonlijke verantwoordelijkheid, waardoor volgens Bonda de volkskracht juist gevoed wordt.

De gedachte van de persoonlijke verantwoordelijkheid heeft iets aantrekkelijks. We leven in een tijd van overorganisatie, ook op maatschappelijk gebied. Geef aan de man op de plaats waar hij staat en waar hij werkt verantwoordelijkheid, en richt je onderneming zo in dat deze verantwoordelijkheid beleefd kan worden! Daar heeft de man zelf als wel de maatschappij meer aan dan aan vage representerende organen!

De brochure Volkskracht 3 is een vervolg op het boekje Volkskracht in Gevaar, dat een jaar geleden verscheen. Het is geschreven in een stijl Bonda eigen: met kracht en verve.

Maar overtuigt het ook in zijn afwijzing van de medezeggenschap en de vermogensaanwasdeling? Op dit punt nu schiet Bonda tekort. Hij zoekt zijn hoofdargument daar, waar het naar mijn gevoel juist niet gezocht moet worden: in het eigendomsrecht. Want met het eigendomsrecht komen we in de onderhavige materie niet ver. Het eigendomsrecht schiet te kort als argument ter bestrijding van medezeggenschap, maar het schiet ook te kort als argument ter verdediging van medezeggenschap.

Maar de lezer oordele zelf. De brochure is voor een luttel bedrag in de goede boekwinkel te koop.

Drs. J. G. van Oord

PERSSCHOUW

Een woord om niet te vergeten.

Dezer dagen kreeg ik in druk voor mij de magistrale rede die prof. mr. W. F. de Gaay Fortman heeft uitgesproken tijdens de bijeenkomst in de Pieterskerk te Leiden op 5 mei 1965. Die rede is inderdaad een meesterstuk. Want er wordt héél veel in héél weinig woorden, op indringende wijze gezegd. Men moet de dingen waarover men spreekt wel dóór en dóór kennen en hebben doorleefd en doorvoeld om ze zo te kunnen vertolken!

Een rede om niet te vergeten.

Hier is zij.

Op 5 mei 1945 hing Nederland op eens vol vlaggen. Zen bleven hangen, één week, twee weken, tot in de derde week. Toen kwam er een vriendelijke aanmaning van de gemeentebesturen; men gaf in overweging — het is merkwaardig hoeveel er in dit land in overweging gegeven en in overweging genomen wordt — men gaf in overweging de vlaggen in te halen; het leven moest zijn gewone loop hernemen. Het in keurige bewoordingen gestelde verzoek smaakte mij niet en ik was blij dezelfde dag een vriend te ontmoeten, die hevig verontwaardigd was. „De vlaggen inhalen? Ze zijn gek. Dit is iets om je hele leven voor te vlaggen!” Inderdaad, de overwinning op het nationaal-socialisme was en is een gebeurtenis om er je hele leven voor te vlaggen. De vlaggen van de eerste weken na 5 mei 1945 hingen er niet zo maar. Ze verbeeldden wat Gerbrandy vanuit Londen op de avond van die dag onder woorden bracht: volk van Nederland, gij zijt vrij!

Waarom ging het in die vijf jaren van oorlog en bezetting? Wat betekenden die met hartstocht uitgesproken woorden: gij zijt vrij? Niet beter is het onder woorden gebracht dan in de titel van

een preek, die een Amsterdamse predikant in een dankdienst voor de bevrijding hield: Gods vijanden vergaan!

Gods vijanden vergaan.

Dat lijkt een gevaarlijke uitdrukking. Daarmee lijken we terecht te komen bij het vraagstuk van de vinger Gods in de geschiedenis, waarover eens een Oranje sprak; daarmee schijnen we te vervallen in de hoogmoed van het maken van onze zaak tot Gods zaak.

Ik onderken de gevaren, maar ik acht ze in het verband van de oorlog en de bezetting van 1940/1945 niet ter zake. Met alle geladenheid van de gebruikte woorden houd ik vol, dat de betekenis van de bevrijding niet duidelijker, niet klemmender kan worden aangegeven dan met de woorden: Gods vijanden vergaan.

De tweede wereldoorlog was geen oorlog om koloniën, grenswijzigingen, economische machtsposities of bevrediging van nationalistische aspiraties. Hij was een oorlog voor of tegen het nationaal-socialisme. Dat gaf hem tegelijkertijd een afschuwelijk en een eenvoudig karakter. Want het nationaal-socialisme was in uitgangspunt en praktijk een goddeloze, beter een anti-goddelijke macht. Op twee punten in het bijzonder is dat duidelijk. In zijn houding tegenover de Joden en in zijn gebruik van het recht.

Het nationaal-socialisme was gebaseerd op een afgodische rassentheorie. Het ontkende, dat ieder mens van onschatbare waarde is. Slechts de zgn. ariër achtte het de moeite waard. Maar de minachting voor de niet-ariër zette zich ten aanzien van één volk om in haat, een haat, die dreef naar zijn uitroeiing en die afgrijselijk vindingrijk maakte voor wat betreft de daarvoor te bezigen middelen. In zijn hardnekkige ijver de Joden uit te roeien onthulde het nationaal-socialisme zijn anti-goddelijk karakter, want het Joodse volk draagt de eeuwen door met zich het grote geheim van Gods bedoeling met deze wereld.

Onmisbare voorwaarde voor een menselijke samenleving van volken, groepen, en enkelingen is het recht. Het dient de vrede, omdat het beschermt, toedeelt en ordent. Het is waar, dat niet alle recht goed recht is. Vaak is het gebruikt om belangen te bevoordelen, die dat niet verdienen; vaak is het aangewend tot bescherming van niet hun volk, maar zichzelf dienende heersers. Wat de nationaal-socialisten echter met het recht hebben uitgehaald, ging deze en dergelijke misbruiken ver te boven.

Stelselmatig hebben zij het recht gebruikt als dekmantel en hulpmiddel voor de uitvoering van hun gruwelijk bewind. Zij hebben een organisatie wier uitdrukkelijk doel het was misdaden te bedrijven — de SS — gelegaliseerd. Zij hebben het huwelijksrecht dienstbaar gemaakt aan hun rassenwaan. Zij hebben strafrecht en strafrecht-spraak tot een aanfluiting gemaakt. Hun recht was geen recht, maar om een term uit de Franse rechtswijsgerige literatuur te gebruiken een „anti-droit”, het tegendeel van wat recht behoort te zijn.

Wie zich aan het recht vergrijpt, ontbindt het leven. Het nationaal-socialisme pretendeerde een nieuw recht te brengen, dat de naar zijn oordeel verziekte Europese maatschappij zou omvormen. Het liep uit op een systeem, waarin geen menselijke waarde veilig was en dat via concentratiekampen, roof, moord, marteling, oorlog en chantage naar een volstrekte chaos leidde.

Bij elke viering van de bevrijding wordt het getal van hen, die in de oorlog present waren, kleiner. Zo missen wij in dit uur smartelijk Koningin Wilhelmina, die als de prinses van Het Loo nog jaren lang overvloedig mocht zijn in werken des vredes, wij missen Pieter Sjoerds Gerbrandy en Winston Churchill. Deze drie soldaten van het eerste uur hebben het anti-goddelijk karakter van het nationaal-socialisme van het begin af onderkend. Meer dan iets anders heeft dat hen doen volhouden in ogenblikken, waarin zelfs de sterksten wankelden.

Onder hun leiding hebben wij gestreden. Niet altijd dapper, vaak met vrees, soms zelfs laf, in veel tekort schietend, meermalen falend, niet zelden — en dat mag en moet goddank ook gezegd worden — met een ongelooft moed. Wat ons bewoog is naar mijn mening precies weergegeven in een verzetsgedicht van de Poolse dichter Julian Tuwim:

„Geef ons terug het brood van onze
Poolse akkers . . .
Geef ons terug de doodkisten van Pools
pijnboomhout . . .
Laat recht altijd recht betekenen
en gerechtigheid — gerechtigheid”.

Het ging ons om de menselijke waardigheid en als uitvloeisel daarvan om onze vrijheden en rechten, maar het ging ons niet minder om de handhaving van ons volkskarakter, om onze zelfstandigheid temidden van de volken, om dat ondefinieerbare, dat ons met alle vezelen van ons bestaan bindt aan dit land, aan deze luchten, aan dit water.

Laat recht altijd recht betekenen en gerechtigheid — gerechtigheid. Deze woorden geven niet

alleen aan, waarvoor wij in het verleden stredden, maar ook onze taken voor de toekomst.

Een van onze beste journalisten heeft kort geleden geschreven geen bezwaar te hebben tegen herdenken, mits we maar niet vergaten voor het heden en voor de toekomst te **denken**. Dat is juist. Daarom, laat ons bedacht zijn op de valse profeten, van wie de wereld vol is. Meedogenloze ideologieën, maar ook opwekkingen tot steeds meer en steeds platter genot; verfijnde uitingen van rassenwaan, maar ook een optimistisch geloof aan de onbeperktheid van het menselijk kunnen, lichamelijk en geestelijk.

Wij kregen de vrijheid terug en wij mogen haar nog bezitten. Munoz Marin, de eerste gouverneur van het Gemenebest van Puerto Rico, heeft eens gezegd dat ware vrijheid niet is een vrijheid van enghartigheid, niet een vrijheid om jezelf af te sluiten, maar een vrijheid om gemeenschap met anderen te zoeken, een vrijheid om nieuwe vriendschappen met oude te verbinden, een vrijheid van echte broederschap met andere vrije mensen, overal.

Dat geldt binnenslands, in het verband van het Koninkrijk en buitenslands. Binnenslands rust op ons de plicht te staan naast de zwakke en de hulpeloze, niet alleen en misschien niet in de eerste plaats langs de weg van sociale wetgeving en maatschappelijke zorg, maar van mens tot mens, gemeenschap brengend in eenzaamheid, aanwezig zijnde waar geleden wordt, bescherming biedend aan de verdrukten.

In het verband van het Koninkrijk en buitenslands gaat het enerzijds om de vernieuwing van oude vriendschappen, anderzijds om het aangaan van nieuwe. Ook hier is onze welvaart opdracht. Principieel vast te houden aan het open karakter van de Europese samenwerkingsvormen is niet alleen in overeenstemming met onze volkenrechtelijke traditie, maar voor deze tijd in de eerste plaats roeping. Samen met andere kleine Europese mogendheden heeft Nederland voortstap van mogelijkheden actief bij te dragen aan de oplossing of beteugeling van internationale conflicten.

Bij dit alles blijft ter zake de oproep van Cornelis van Vollenhoven¹⁾ tot de eendracht van het land. Onze verscheidenheid in geestelijke zin is een groot goed; de mogelijkheden en de rijkdom van de menselijke geest worden in haar zichtbaar. Wij maken van die verscheidenheid

wel eens misbruik, maar het is demagogie, als men beweert, dat zij principieel in strijd is met de nationale eendracht. Integendeel, zij maakt deze echter omdat onze verschillen in geloof en maatschappijbeschouwing het noodzakelijk maken elkaar ernstig te nemen en vanuit de vastheid van eigen overtuiging te ernstiger te streven naar een staatkundig en maatschappelijk bestel, dat om zijn gerechtigheidsgehalte algemeen wordt aanvaard.

Tenslotte. Bij iedere viering van de bevrijding wordt het getal van ons, die er bij waren, kleiner, dat van onze kinderen en kleinkinderen, die oorlog en bezetting niet hebben gekend, groter. Alleen als wij luisteren naar hun vragen en hun kritiek aanvaarden, zullen wij er in slagen samen met hen telkens opnieuw inhoud te geven aan de idealen, waarvoor wij in de oorlog stonden. Maar er is meer nodig. Hoe moeilijk het ook is — en het zal naarmate de jaren verglijden steeds moeilijker worden — wij zullen hun moeten blijven vertellen van de strijd, die ons leven gestempeld heeft en van de onvoorstelbare wijze, waarop wij er doorheen gekomen zijn.

De dichter van een van Israëls psalmen heeft daarmee ook gezeten. Een oud geslacht, dat op wonderbaarlijke wijze gered werd; een nieuw geslacht dat er geen weet van heeft.

Hij zag deze weg om uit dat dilemma te komen:

„Gaaf rondom Sion en trekt er omheen,
telt haar torens,
richt uw aandacht op haar voormuur,
doorwandelt haar paleizen,
opdat gij het aan het volgend geslacht
kunt vertellen.
Waarlijk, zo is God, onze God,
voor eeuwig en altoos;
tot de dood toe zal Hij ons leiden”.

Psalm 48 : 13-15

In deze geest zullen wij, ieder op zijn eigen manier, met het geslacht dat op ons volgt, over oorlog en bevrijding moeten spreken. Opdat wij onze gezamenlijke taak kunnen vervullen: Laat recht altijd recht betekenen en gerechtigheid — gerechtigheid.

Zo zij het!

¹⁾ 1875-1933; hoogleraar in het volkenrecht te Leiden.

KERKNIEUWS

KORT VERSLAG

Beroepen te Drachten (vak. J. F. Hey): Drs. J. Douma te Rijnsburg.

Aangenomen naar Siegerswoude: kand. D. J. A. Brink te Krommenie.

Ds. Tj. Boersma. Ds. Tj. Boersma deed in Assen zijn intrrede met een preek over 2 Cor. 6 : 1 en 2.

Ds. K. Deddens. Vrijdagavond 15 oktober verbond ds. K. Deddens zich aan de kerk van Rijnsburg als predikant voor de zendingsarbeid op Curaçao. De bevestiger was de pastor loci, die preekte over Hand. 19 : 13-17. De intreepreek handelde over 2 Cor. 2 : 14-17. Ds. E. Teunis voerde het woord namens de 20 kerken, die met Rijnsburg in de zending meewerken. Allerlei afgevaardigden, o.m. van de kerk van Curaçao, woonden de bijeenkomst bij.

Het Zendingwerk op Nw. Guinea. Op de kerkeraad van Enschede-N. werd een rapport van ds. v. d. Velden van 25 aug. '65 gelezen. Uit dit rapport blijkt opnieuw een goede voortgang van het werk. In Boma worden regelmatig de kerkdiensten gehouden, waar het nu zover is dat een 30-tal psalmen uit volle borst worden gezongen. Ook in Somi en Gonia gaat de arbeid voort al is de bevolking daar nog niet zover. Ook is een nieuw dorp in aanbouw, waar het heidendom nog hoogtij viert. Opnieuw kwam naar voren het gebrek aan allerlei artikelen. De dorpen Somi en Gonia vragen ook in dezen bijzondere aandacht. Ds. v. d. Velden spreekt de wens uit, dat enige kerken speciaal de behoeften in dezen van de beide dorpen Somi en Gonia voor hun rekening zouden nemen.

Van een schrijven van Rotterdam-Delfshaven, waarin wordt meegedeeld dat deze als samenwerkende kerk in de zending op Irian-Barat wil toetreden, nam de kerkeraad met blijdschap kennis. De kerk van Eindhoven beirchte dat hij aan ds. v. d. Velden een luidklok heeft toegezonden, die zal dienen om de mensen in Boma naar het kerkje te roepen. Ook hiermee is de kerkeraad zeer ingenomen. Nog even werd aandacht geschonken aan de arbeid ter beroeping van een 2e zendeling.

ADRESSEN

Vroomshoop, scriba: H. Dam, Willem de Zwijgerstraat 1, Vroomshoop; **Marum,** scriba: F. H. Lanting, Langestraat 33, Marum; **Albany** (Australië, Free Reformed Church), scriba: C. Plug, ? Melrose Street, Albany, West-Australië.

van de vergadering van deputaten-curatoren van de Theologische Hogeschool van De Gereformeerde Kerken op donderdag 14 oktober 1965 in het gebouw van de Hogeschool, Broederweg 15, Kampen.

Aanwezig waren de primi-curatoren de di. D. van Dijk, J. Hettinga, I. de Wolff, H. Veltman, J. Meester en F. de Vries en de secundus curator ds. J. ten Hove; ds. A. I. Krijtenburg kwam (ten gevolge van de mist) later ter vergadering. De hoogleraren waren alle tegenwoordig.

art. 1 opening.

Te halftwaalf opende de president-curator ds. D. van Dijk de vergadering, las uit de H. Schrift psalm 85 en vroeg de zegen des Heeren over de vergadering.

art. 2 notulen.

De notulen van de vergadering van 22 september 1965 werden door de secretaris, ds. H. Veltman, gelezen en door de vergadering vastgesteld.

art. 3 zaken naar aanleiding van de notulen.

Curatoren besloten de heer B. Meijer, die reeds voor het jaar 1965 was aangesteld als assistent-conservator van de bibliotheek, met ingang van 1 januari 1966 voor vast in die functie te benoemen.

art. 4 ingekomen stuk.

Van een schrijven van br. A. K. te E. werd kennis genomen. De behandeling werd uitgesteld tot de volgende vergadering.

art. 5 bespreking van de onderlinge tegenstellingen aan de Theologische Hogeschool.

Curatoren stelden in overleg met de hoogleraren vast op welke wijze de door de curatoren voorgenomen besprekingen over de onderlinge tegenstellingen aan de Theologische Hogeschool zullen worden voorbereid en na deze voorbereiding zullen worden gevoerd.

art. 6 volgende vergadering.

De volgende vergadering wordt bepaald op maandag 22 november 1965 a.s.

art. 7 kort verslag.

Het kort verslag werd vastgesteld.

art. 8 sluiting.

Na dankgebed door ds. J. Hettinga sloot de president de vergadering.

In opdracht van curatoren,
F. de Vries, h.t. assessor.

SCHIEDAM

Hier is het vervolg van de brief van de Geref. Kerkeraad van Schiedam aan de synodale kerkeraad aldaar.

Zoals we ter inleiding opmerkten, zijn deze twee wel te onderscheiden. Het zou zich laten denken, dat er in Uw kerkverband een leer verplicht gesteld was, waarmee men niet accoord kon gaan, terwijl aldaar echter een wijze van kerkregeren gebleven was, waarmee men nog van harte kon instemmen. In dat geval zou ons antwoord aan U hiermee hebben kunnen eindigen.

Helaas is dit echter niet zo.

Helaas is de bazige geest, die wij in het voorafgaande signaleerden, niet geweken. Hij heeft zich thans zelfs in een geheel nieuwe kerkenordening belichaamd.

Eerst was het nog niet zover. Integendeel. De aloude Dordtse kerkenordening heette eerst nog van kracht te zijn. Maar het bleek meer naam dan daad, toen het er op aankwam. Er hebben zich omstreeks 1944 praktijken van hiërarchisch ingrijpen van „bovenaf” — we bedoelen hiermee: van synodewege — voorgedaan, waartoe de overeengekomen kerkenordening niet het recht gaf. Er is over plaatselijke kerken geheerst. Tegen de in vrijheid door de kerken vroeger aangenomen kerkenordening in. De verhoudingen zijn omgekeerd. Terwijl de kerkeraden volgens aloud Gereformeerd Kerkrecht de principalen waren van de afgevaardigden naar classes en synoden, en niet andersom, heeft men hoogst vrijmoedig de rollen omgekeerd, zodat het is geworden: Vorsten (kerkeraden) te voet en knechten (afgevaardigden) te paard.

Nogmaals, het zou zich kunnen laten denken, dat men van deze onkerkrechtelijke praktijken later was teruggekomen. Integendeel. Eerst is ondanks de Dordtse kerkenordening een tyrannie kerkrecht gehanteerd, waarbij men zich tot praktijken van machtsaanmatiging heeft vermeten, die rechtstraads tegen de afspraken gingen. Daarna heeft men die praktijken niet nagelaten, neen, men is op de nieuwe weg voortgegaan en heeft daarvan zelf bewijs geleverd door het ten onrechte gehanteerde nieuwe kerkrecht nu ook nog bovendien in een nieuwe kerkenordening vast te leggen. In Uw kerkverband vigeert thans niet meer de Dordtse kerkenordening, maar U hebt de z.g.n. Herziane Kerkenordening, de H.K.O. aanvaard. Welnu, om iets te noemen. Art. 26 dezer H.K.O. zegt van alle kerkelijke vergaderingen, niet alleen van kerkeraden maar ook van classes en synoden: „deze vergaderingen hebben, elk naar eigen aard, een kerkelijk gezag, haar door Christus verleend”. Hoewel wij ons deze laatste klank uit 1926-1944 en volgende jaren herinneren, geloven wij daar totaal niets van. In de Heilige Schrift is wel sprake van gehoorzaamheid, die wij verschuldigd zijn aan onze voorgangers, thans onze ouderlingen en diakenen. Maar niet aan een classis of aan een synode. Van zulke vergaderingen hebben wij nog nooit in Gods Woord gelezen, laat staan van een „kerkelijk gezag”, dat haar „door Christus verleend” zou zijn. Zulke beweringen moeten verwezen worden naar het rijk der fabelen. Hoe is het mogelijk, dat Christenen, die zich de onderdrukking van Gods erfdeel tijdens de middeleeuwse kerk herinneren, zoiets hebben aanvaard!

Nadat wij U aan deze feitelijke toedracht inzake de leer en regering in het kerkverband, waarin U zich thans bevindt, hebben herinnerd, verzoeken wij U in het licht daarvan nog eens Uw voorstel te willen lezen, om n.m.l. „Op de grondslag van de Drie Formulieren van Enigheid” met ons samen te spreken. De feiten wijzen uit, dat de grondslag, waarop U thans staat, op deze wijze stellig niet geheel correct is aangeduid. In Uw kerkverband is men verplicht nog iets meer te geloven en te leren. Wij moeten tussen U en ons helaas een verschil in accoord van kerkelijke gemeenschap constateren.

Dit over de leer.

En over de regel van kerkelijk samenleven hebt U in Uw voorstel zelfs in het geheel niet gesproken. Terwijl U toch wel terdege een kerkenordening hebt. Evenwel zulk een, die aan andere vergaderingen dan de kerkeraad een macht toekent, waarvan wij niets geloven en waaronder wij nooit hopen te bukken. U leeft naar de H.K.O., wij zijn gebleven bij de D.K.O. en al verafgoden wij die niet, wij hopen toch met de zusterkerken in ons kerkverband bij de grondbeginselen van die Dordtse kerkenordening volstandig te blijven of bij gebleken afdwaling daarvan weer te keren of te doen wederkeren. Hierbij hebben wij het oog op bepaalde ontwikkelingen in ons eigen kerkelijk leven.

Broeders, wanneer wij ons antwoord tot zover nu nog eens overzien, moeten wij constateren, en tot deze bevinding zullen de ouderen onder U stellig ook komen, dat wij U niets nieuws geschreven hebben, maar tegenover Uw voorstel van 4 juni 1965 eenvoudig het onze hebben herhaald, dat wij U reeds deden op 4 september 1944.

Die datum viel op een maandag. De eerste maandag de beste nadat wij 's zondags 3 sep-

tember in het gebouw van de Ned. Prot. Bond hadden gekerkt. Eén dag daarna hebben wij U toen reeds gesmeekt — met dit woord is echt niet teveel gezegd — toch weer te verzoenen en dat op slechts één voorwaarde (we citeren uit onze brief van toen) n.m.l.

„Gods Woord, de 3 Formulieren van Enigheid — zonder enig toevoegsel — en de getrouwe naleving van onze aloude Gereformeerde kerkenordening”.

Ziehier ons hernieuwde oude voorstel, dat wij U heden doen.

We zijn het trouwens aan U verplicht. We hebben U in onze brief van 4 september 1944 immers ook beloofd: „ten allen tijde bereid te zullen blijven overeenkomstig het bovengenoemde met U te willen blijven herenigen”.

Die belofte hopen wij door Gods genade gestand te doen. Maar hierbij gelieve U wel aan tweeërlei te willen denken.

Niet alleen, dat wij er dus onmogelijk toe zullen kunnen overgaan ons te begeven, zij 't ook maar met enige beweging in die richting, binnen een kerkverband, waar niet uitsluitend de bovenomschreven leer en regering der kerk gelden. Maar ook, dat wij thans niet meer in 1944 leven en er sindsdien dingen zijn geschied, in Uw ogen bij ons en in onze ogen bij U, die men bezwaarlijk kan negeren. Laten we daarover nog dit mogen zeggen.

Denken we het een ogenblik ons in, dat U zoudt wederkeren tot de basis, waarop U en wij eertijds samen stonden, natuurlijk zou dan onmiddellijk onze samenspreking kunnen aanvangen. Moeten aanvangen. Maar teneinde onnodige teleurstellingen te voorkomen, dacht het ons goed U nu reeds te wijzen op verschillende moeilijkheden, die aan de gang van zaken voor en na 1944 zijn te wijten.

1e. Wij, zo goed als U, behoren tot een kerkverband en ook dat betekent binding aan zekere beloften. Al zou het b.v. slechts zijn ten aanzien van de ondernomen zendingsarbeid, wat betreft de opleiding van a.s. dienaren des Woords e.d. dingen meer.

2e. Vervolgens, zoals U weet zijn er niet slechts te Schiedam vonnissen gevallen, doch ook elders. Daarvoor kunnen U noch wij onze ogen sluiten.

En 3e. dan zouden wij tenslotte nog, hoe sober ook, Uw aandacht willen vestigen op zekere verschijnselen in Uw kerkverband, waardoor ook bij sommigen ten Uwent ongerustheid is veroorzaakt, naar ons uit publicaties gebleken is. We denken b.v. aan de al sterker uitgeoefende aandrang, dat de kerken van Uw verband zich zullen aansluiten bij de wereldraad van kerken met z'n oecumenisme, om niet te zeggen syncretisme, e.d. dingen meer. De eerlijkheid gebiedt ons dus U en onszelf reeds nu voorzichtig te waarschuwen voor al te grote voortvarendheid. Er is na 1944 teveel veranderd dan dat wij in een ommezien weer zouden kunnen herenigen.

Ziehier dan ons nadere antwoord. Wij bevelen U bij het lezen en overwegen ervan van harte aan God de HEERE aan, opdat Hij U de wijsheid schenke, die van boven is en die vooreerst is rein, vervolgens vreedzaam, vriendelijk, gezeggelijk, vol van ontferming en goede vruchten, onpartijdig en ongeveinsd. Wie weet, waartoe God U en ons misschien nog wil verwaardigen, ieder binnen eigen kerkverband, daarna tot herstel van de vrede tussen de beide kerkverbanden van U en van ons.

Omdat wij het van groot belang achtten, dat onze gemeente op de hoogte werd gesteld van een en ander, hebben wij ons voorlopig antwoord na de verzending ervan aan U in ons kerkblad gepubliceerd, evenals wij dat ook met Uw schrijven waarin de drieërlei soort van brieven vervat was, hebben gedaan. Evenzo hopen we te handelen met dit ons nader antwoord aan U. Ten overvloede berichten wij U, dat er onzerzijds geen enkel bezwaar is, wanneer U ook deze brief door middel van Uw kerkblad ter kennis van Uw gemeente brengt.

Met hartelijke broedergroet

Namens de Kerkeraad
w.g. A. de Blois, scriba.

CORRECTIE

Door omstandigheden kreeg ik de mij toegezonden drukproef van mijn bespreking van het werk van Ds Vonk (afl. 3-8) pas in handen toen het stuk al verschenen was (Opbouw 24 sept.). Men heeft (ter drukkerij, vermoed ik) zoveel mogelijk correcties aangebracht, maar er zijn enkele dingen blijven zitten. Aan kleinigheden, die de lezer zelf kan opmerken, ga ik voorbij. Een paar foutjes wil ik hier nog noemen:

In alinea 5 staat: levensstrijd, dit moet zijn: levensstijl.

Aan het slot van alinea 8 staat: exegese en andere opvattingen, dit moet zijn: exegetische en andere opvattingen.

In alinea 10 regel 4 staat: betreffende, dit moet zijn: betreffende.

Aan het slot van alinea 11 staat: opereren, dit moet zijn: opperen.

A.

B. J.

BETALING ABONNEMENTSGELDEN
OPBOUW

Met 1 oktober begon het tweede halfjaar van Opbouw.

Mogen we de lezers die per halfjaar betalen verzoeken hun abonnementsgelden te gireren op postrekening 233117 t.n.v. Drukkerij Steenbergen, Zeist, met bijvermelding voor Opbouw. Ten overvloede vermelden we nog even de prijs.

Voor een geheel jaar f 12.—

voor een half jaar f 6.—

Studenten betalen f 8.—

voor een geheel jaar

Buitenland f 15.—

Australië per luchtpost f 40.—

Andere landen per luchtpost f 25.—

Mogen we op Uw medewerking rekenen?
Hartelijk dank!

De administratie

Ds. W. VIS,

weduwenaar van C. E. van Oord,

en

ELISABETH C. VAN OORD

geven U, mede namens hun ouders, kennis van hun voornemen in het huwelijk te treden.

De huwelijksluiting zal D.V. plaats vinden op donderdag 11 november te 12 uur ten stadhuize te Utrecht en de kerkelijke bevestiging te 14.30 uur in de Rehobothkerk, Tolsteegplantsoen 159, Utrecht door de weleerw. heer Ds. W. G. Visser.

Receptie: te Kampen zaterdag 6 nov. 's middags van 4-5.30 uur in de Stadsherberg; te Utrecht op de trouwdag van 4.30-6 uur in Hotel Des Pays Bas, Janskerkhof 10.

Toekomstig adres:

Trekvaart 87, IJsselmuiden.

Oktober 1965

IJsselmuiden, Trekvaart 87

Utrecht, Prins Hendriklaan 94

gesprekken over ROME- REFORMATIE

DRS. G. PUCHINGER

Prominenten van uiteenlopende confessie en levensbeschouwing geven in een interview hun visie op de verhouding Rome-Reformatie. Die visie getuigt vaak van een verrassend scherp inzicht. Niet alleen in wat beide grootheden tot dusver gescheiden houdt, maar evengoed in wat hen verbindt.

Geïnterviewd werden: Kardinaal Alfrink, de hoogleraren H. N. Ridderbos, v. d. Pol, Zijlstra, Oberman, Ratzinger, Geyl, Poelhekke, Karl Barth, Popma, Roscam Abbing, Haarsma, Berkouwer, v. d. Fliert. Voorts Gabriël Smit, Michel v. d. Plas, Dr. Kasteel, Dr. Louët Feisser.

352 blz. - 17 foto's - Paperback - f 8,90.

Verkrijgbaar in de boekhandel.

W. D. MEINEMA N.V. - DELFT

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404-12452

★

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij